

Din Felsefesinde Mantıksal Biçimlendirmenin Ortaya Çıkışı: Köken, Kriz ve İyileştirme

Anders Kraal

Çevirmenler: Burak Coşkun ve Emre Bilgiç

Editör: Hasan Ayer

Çevirmenin Önsözü

'Tanrı vardır', 'Tanrı, her şeye gücü yetendir', vb. ifadelerin, bir anlam ifade edip etmedikleri, bir doğruluk değeri taşıyıp taşımadıkları ve bir gerçekliğe işaret edip etmedikleri tartışmaya açıktır. Bu tartışmalarda aldığımız pozisyon tek başına felsefi açıdan bir önem taşımaz. 'Aldığım pozisyon bu ve sonuçları da bunlardır' demekle bu pozisyonun bir temellendirmesini veya bir savunusunu yapmış olmayız. Örneğin Frege, 'var olma'nın bir şeyin değil bir kavramın niteliği olduğunu ve dolayısıyla ontolojik argümanın savunucularının bir kategori hatası yaptığını ortaya koyarken; veya Russell, ontolojik argümanda biricik bir Tanrı entitesinin var olduğunun peşinen kabul edildiğini ileri sürerken bunu bir keyfiyet içerisinde yapmazlar. Bu iddialarını, oluşturdukları epistemoloji ve anlam kuramlarını sembolik bir mantık dili üzerinden aktarabildikleri bir dizge içerisinde sunarlar. Bunun sonucunda verili öncüllerde mantıksal olarak ne ifade edildiğini ve bu öncüllerin mantıksal sonucunun ne olduğunu tartışmaya yer bırakmayacak bir biçimde göstermiş olurlar. Yani Frege ve Russell, onlara karşı argüman üretecek bir kişiyi kendi anlam kuramını sembolik bir mantık dili üzerinden göstermeye zorlarlar. Karşı argümanın gücü, bir yönden mantıksal biçimlendirmenin nasıl yapılacağı ile ilgili olmuş olur. Bu makale, din felsefesindeki en temel mantıksal biçimlendirmeleri göstererek araştırmacılara bir başlangıç noktası sağlıyor.

Din Felsefesinde Mantıksal Biçimlendirmenin Ortaya Çıkışı: Köken, Kriz ve İyileştirme

Din felsefesinde mantıksal biçimlendirme şimdilerde özellikle İngilizce-konuşan analitik eğilimli felsefede olağan bir şeydir.¹ Bu yazıda bu olgunun ortaya çıkışının tarihsel bir izahını sunacağım. Öncelikle Gottlog Frege ve Bertrand Russell'ın çığır açıcı önerilerini değerlendireceğim, sonrasında Ludwig Wittgenstein, Rudolf Carnap ve Jacques Maritain'in bazı temel eleştirilerini inceleyeceğim. Daha sonra ise Polonyalı filozoflar Jan Lukasiewicz, Jan Salamucha ve Jozef Bochenski bir yanda, W.V.O. Quine diğer yanda olmak üzere; din felsefesinde mantıksal biçimlendirmenin kullanımını iyileştirmeyi hedefleyen iki ana girişimi değerlendirmeye geçeceğim.

1.Köken

Din felsefesinde modern niceleme mantığının etkili bir şekilde kullanılabileceği fikrini ilk ortaya atan Frege'dir. Russell ise niceleme mantığı aracılığıyla teist öğretilerin nasıl biçimlendirilebileceğini açıkça öneren ilk filozoftur. Bu başlıkta, onların bu mesele hakkındaki ana fikirlerini inceleyeceğim.

1.1.Frege

Niceleme mantığı Frege'nin *Begriffsschrift* (1879) adlı eseriyle başlamıştır ve hepimizin bildiği gibi Frege'nin, mantığını geliştirirken ilgilendiği şeyler din felsefesindeki problemlerle değil aritmetikteki temelci (foundationalist) problemlerle ilgiliydi. Bununla birlikte, deliller şunu gösterir ki Frege'nin fikirleri her şeyden önce—matematiksel olmayan (daha çok felsefî olan) mantığın uygulamaları üzerine düşündüğünde—din felsefesine uzanır.

Bu iddiaya dair delil şu şekildedir: Frege *Begriffsschrift* adlı eserinin önsözünde sisteminin daha geniş bir felsefî ilgiye sahip olduğunu söyler. O şöyle der (Frege 1997, s. 51):

Eğer felsefenin görevi kelimelerin insan zihni üzerindeki gücünü—gerek dilin kullanımı sırasında çoğu kez neredeyse kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkan kavram ilişkileriyle ilgili illüzyonları açığa çıkararak, gerekse düşünceyi sıradan dilbilimsel ifade araçlarının kusurlarından kurtararak—ortadan kaldırmaksa o halde bu amaçlar için geliştirilmiş olan *Begriffsschrift* adlı eserim filozoflar için kullanışlı bir araç haline gelebilir.

¹ Son dönem din felsefesindeki bazı mantıksal biçimlendirme tartışmaları için bkz. Wolenski 2009, Kraal 2011, ve Hansen 2011

Frege, aklında ne türden “dilbilimsel illüzyonlar” olduğunu belirtmez. Ancak meslektaşı olan Anton Marty’e 1882’de gönderdiği bir mektupta aklındakinin ne olduğuna işaret eder. Varlık genellemesi içeren önermelerin, kendi mantığında nasıl ele alındığını izah ettikten sonra şöyle söyler (Frege 1980, s. 102):

Size yine de Kant’ın ontolojik argümana dair reddiyesinin, benim yöntemimle sunulduğunda sezgisel olarak nasıl apaçık hale geldiğini göstermek istiyorum [...].

Kuşkusuz ki bu “ontolojik argüman” Kant’ın, birinci *Critique*’inde—'vardır' gramatik yüklemine, “gerçek yüklem” denilen şey olmadığı gerekçesiyle—çürütmeye çalıştığı Tanrı’nın varlığını savunan argümandır (Kant 1929, s. 504). Frege, Marty’e gönderdiği mektupta kendi mantığının, Kant’ın reddiyesini nasıl “sezgisel olarak apaçık” hale getirdiğini açıklamaz. Ancak *Die Grundlagen der Arithmetik* (1884) eserinde aklında ne olabileceğiyle ilgili bize bir fikir verir. Burada iki tür niteliği birbirinden ayırmaktadır: “bir kavram hakkında öne sürülen nitelikler” ve “bu kavram altında toplanan şeylerin nitelikleri” (Frege 1950, s. 64). Var olma niteliği, kavramlar hakkında öne sürülen bir nitelikler ve ikinci türden niteliklerle karıştırılmamalıdır. Bunu söyledikten sonra şöyle devam eder (1950, s. 65):

Var olma, kavramların bir niteliği olduğu için Tanrı’nın varlığını savunan ontolojik argüman çöker.

Şimdi Frege’nin Marty’e gönderdiği mektupta aklında ne olduğu açık hale gelir. Aslında Frege kendi mantığının, var olma niteliğinin, örneğin insan olma niteliği ile aynı anlamda bir nitelik olmadığını göstermek için kullanılabileceğini söyler. Günlük dilde bu ayrım muğlaktır ve dolayısıyla ontolojik argümanın savunucularının düştüğü türden kategorik hatalara—illüzyonlara—kolayca neden olur ki bu hatalar argümanlarını mantıksal olarak geçersiz hale getirir.

Peki nasıl? Şöyle ki Frege’nin mantığı var olma niteliğine diğer niteliklere yaptığı muameleyi yapmaz. Örneğin, Frege’nin mantığı “Tanrı merhametlidir” önermesini aşağıdaki formülle biçimlendirmeye izin verecek şekilde ele alınabilir:

$$\Psi(\alpha)$$

$\Psi(x)$, “x merhametlidir” yüklemine temsil ederken “ α ”, Tanrı’ya gönderimde bulunur. Ancak bu mantık “Tanrı vardır” önermesini aynı türden bir formülle—“ $\Psi(x)$ ” ifadesinin, “x vardır”ı

temsil edeceği bir şekilde—biçimlendirmeye izin vermez. Bunun yerine bu önerme şu şekilde biçimlendirilmelidir:

$$\exists (x) (x=a)$$

Ya da daha uygun olarak şu şekilde biçimlendirilebilir²:

$$\sim \forall (x) \sim (x=a) .$$

Bu yolla, var olma niteliğinin türü ile “kavramların altında toplanan” şeylerin niteliklerinin türü arasındaki ayrım, Frege’nin mantığı çerçevesinde kurulmuş olur. Kendi mantığının, dilbilimsel illüzyonları açığa çıkardığını ve Kant’ın ontolojik argümana yönelttiği itirazı apaçık hale getirdiğini söylerken, Frege’nin aklında olan şey çok açık bir şekilde budur.

1.2. Russell

Frege, mantığının din felsefesiyle ilişkili olduğuna inanmasına rağmen herhangi bir teist öğretinin açık bir biçimlendirmesini önermedi. Bunu ilk yapan yazar Bertrand Russell’dı. Frege gibi Russell da bu yeni niceleme mantığının, ontolojik argümanın kusurlu olduğunu göstermek için kullanılabileceğine inanıyordu. Russell bunu göstermek için özgün Belirli Betimlemeler Teorisi (Theory of Definite Descriptions) ile birleştirdiği bu yeni mantıktan yararlanır.

Buradaki temel fikir, Russell’ın çığır açıcı makalesi “Gönderim Üzerine (*On Denoting* 1905)”deki, “en mükemmel Varlık” gibi ifadeleri betimleyici isimler yerine karmaşık yüklemeler olarak yorumlamasına dayanır (*Russell 1905, s. 491*):

“En mükemmel Varlık mükemmelliklerin tümüne sahiptir; var olma bir mükemmelliktir; öyleyse en mükemmel Varlık vardır” ifadesi şuna dönüşür: “En mükemmel olan biricik bir x entitesi vardır; bu entite tüm mükemmelliklere sahiptir; var olma bir mükemmelliktir; öyleyse x vardır”. Bu argüman, bir ispat olarak değerlendirildiğinde, “en mükemmel olan biricik bir x entitesi vardır” öncülünün ispatını karşılayamadığı için başarısızdır.

Russell daha sonraları, “Mantıksal Atomculuk Felsefesi” yazısında olduğu gibi (1918), bu analiz şeklini “Tanrı” sözcüğüne de uygulamıştır (*Russell 1956, s. 250*)

² Frege’nin *Begriffsschrift*’indeki mantık sistemi açık bir varlık niceleyicisine sahip değildir, fakat varlık iddialarını tümel niceleyici ve değilleme aracılığıyla ifade eder.

Principia Mathematica’nın (1910) girişinde Russell’ın belirli betimlemeler analizi, (Fregeci) Russell-Whitehead mantığı ile birleştirilmiştir ve bunun sonucunda niceleme mantığına dayanarak teist öğretilerin ilk biçimlendirmesi sunulmuştur.

Russell, belirli betimlemeleri “bu x , ϕ olan x ’dir” biçimindeki tabirler aracılığıyla ifade eder. (burada ‘ x ’ değer olarak biricik bir şey alır ve ‘ ϕ ’, bir-adlı bir yüklemidir); sembolik olarak ifade edersek:

$$(Ix) (\phi x)$$

Russell, belirli betimlemelerde işaret edilen ögelerin var olduğunun söylendiği önermeleri ifade etmek için ‘E!’ sembolünü kullanır ki bu, bağlamsal olarak şu şekilde tanımlanır:

$$E!(Ix)(\phi x) . = : (\exists c) : \phi x . \equiv_x . x = c \text{ (Tanım)}$$

buradaki ‘ $\equiv_x$ ’ ifadesindeki ‘ x ’, ‘ $\phi x . \equiv_x . \psi x : = : (x) : \phi x . \equiv . \psi x$ ’ tanımına göre, tümel bir niceleyicinin kısaltması görevini görür. Örneğin,

$$E!(Ix) (\phi x)$$

ifadesi ϕ yüklemine eşsiz bir biçimde karşılayan x ögesinin var olduğunu söyler; ya da, eşdeğer bir ifadeyle, ‘ $(\exists c) : \phi x . \equiv . x = c$ ’ formülüne göre, ϕ yüklemine karşılayan ve ‘ c ’ ile kendisine gönderimde bulunulan biricik bir öge vardır.

Russell’ın biçimlendirme önerisi şu şekildedir (*Russell ve Whitehead 1910, s. 32*):

‘En mükemmel Varlık vardır’ şu demektir:

$$(\exists c) : x \text{ en mükemmeldir} . \equiv_x . x = c,$$

ki bu ifade, yukarıda atıf yapılan eşitliklerin sonuncusunu ele aldığımızda şununla eşdeğerdir:

$$(\exists c) : c \text{ en mükemmeldir} : x \neq c . \supset_x . x \text{ en mükemmel değildir.}$$

Kolayca görülebileceği gibi, yukarıdaki biçimlendirme, en mükemmel Varlığın var olduğu öğretisi haricinde çeşitli teist öğretiler için biçimlendirmeler sağlamak amacıyla, örneğin ‘Tanrı merhametlidir’, ‘Tanrı her şeye kadirdir’ gibi öğretiler için, genelleştirilebilir. Bu sonucu elde etmek için ihtiyaç duyulan tek şey söz konusu nesnenin betimlemesini genişletmek için

formülün içerisine yüklem eklemektir. Örneğin, Tanrı her şeye kadirdir öğretisi (modern notasyonu kullanarak) şu şekilde biçimlendirilebilir:

$$\exists (c) \forall (x) ((x \text{ Tanrı'dır} \wedge x \text{ her şeye kadirdir}) \leftrightarrow x = c).$$

Sonuç olarak Russell'ın biçimlendirmesi, eğer yeterliyse, geniş çaplı bir teist öğreti sınıfını kapsayacak şekilde genişletilebilir gibi görünüyor.

2. Kriz

Frege ve Russell'ın önerilerini göz önüne alan biri, gelecek nesilde mantıksal yönelimli yeni bir din felsefesi tarzının ortaya çıkacağını düşünürdü. Ancak tam tersi gerçekleşmiştir. Önde gelen isimlerden Wittgenstein ve Carnap, din felsefesinde mantıksal biçimlendirmenin imkânı konusunda düşmanca bir tavır takınmışlardır. Dahası, o zamanın ortodoks teistik felsefi okulu da, yani yeni-Thomasçılık, din felsefesinde Frege-Russell mantığının uygulamalarına kati bir düşmanlık göstermişlerdir.

2.1. Wittgenstein

Wittgenstein'in *Tractatus*'una göre dünya 'olgulara', yani 'nesnelerin' 'kombinasyonlarına' bölünmüştür (Wittgenstein 1985, s. 31). İnsanlar evreni 'düşünceler'in bir türü veya 'olgu tasarımları' olan 'önergeler' aracılığıyla temsil ederler; eğer bir tasarım 'gerçeklikle uyuşuyorsa' o doğrudur, eğer uyuşmuyorsa yanlıştır (1985, s. 31, 61, 43). Yanlış bir önerme bir olguyu temsil etmez fakat 'mümkün bir olgu bağlamı'nı ifade eder; mümkün olgu bağlamlarının bütünlüğü ise 'mantıksal uzamı' oluşturur (1985, s. 43). Farklı türden önergeler, nesnelere gönderimde bulunan 'isimlerden' oluşan 'temel önergeler' olarak çözümlenebilir ve bu temel önergelerin her biri 'atomik bir olgunun varlığını öne sürer' (1985, s. 89). Wittgenstein temel önergeleri, Frege-Russell mantığının sembolizmi aracılığıyla sunar (1985, s. 89):

İsimler yalın sembollerdir, onlara tek harflerle işaret ediyorum (x, y, z). Temel önergeleri, isimlerin işlevi olarak ' fx ', ' $\phi(x, y)$ ' vb. biçiminde yazıyorum. Ya da onları p, q, r harfleriyle işaret ediyorum.

Wittgenstein şunu öne sürerek devam ediyor (1985, s. 149):

Mantık dünyayı doldurur: dünyanın sınırları mantığın da sınırlarıdır.

Ve daha sonra şunu ekler (1985, s. 187):

Dünyanın nasıl olduğu, yüce olan [*das Höhere*] için hiç fark etmez. Tanrı kendisini dünyanın içinde açığa vurmaz.

Bu iddialar bir bütün olarak, Tanrı'nın mantıksal uzamda bir konum işgal etmediğini ve onun dünyanın sınırlarının ötesinde ve dolayısıyla mantığın da sınırlarının ötesinde bulunduğunu öne sürmektedir. Bu durumdan, Tanrı'nın dünyayı oluşturan 'nesneler' arasında olamayacağı ve dolayısıyla niceleme mantığında 'x', 'y' ya da 'z' değerlerinin bir fonksiyonu olarak iş göremeyeceği sonucu çıkar.

Sonuç olarak eğer *Tractatus* haklıysa, niceleme mantığını kullanarak Tanrı hakkında önermeler ifade etmek mümkün olmayacaktır. Örneğin, ' fx ' formülü 'Tanrı her şeye kadirdir' önermesinin uygun bir biçimlendirmesi olmayacaktır. Üstelik *Tractatus*'a göre temel önermelere çözümlenemeyen ya da temel önermelerle özdeş olmayan önermeler aslında 'anlamsızdır'. Wittgenstein şöyle der (1985, s. 187-188):

Felsefe yapmanın doğru yöntemi şudur: Söylenebilir olan şeyler, yani doğa biliminin önermeleri—yani felsefeyle ilgisi olmayan bir şey—dışında hiçbir şey söylememek ve buna ek olarak ne zaman bir kişi metafiziksel bir şey söylemek isterse, ona, önermelerindeki belirli işaretlere bir anlam vermemiş olduğunu göstermek. [...] Kişi, hakkında konuşamadığı meselede sessiz kalmalıdır.

Yine de, Wittgenstein 'Tanrı' ya da 'yüceyi' salt anlamsız bir söz olarak görüp reddetmez, çünkü ona göre 'Yine de ifadeye edilemeyen bir şey vardır. Bu kendisini gösterir; o mistik olandır' (1985, s. 187). Dolayısıyla Wittgenstein paradoksal bir biçimde Tanrının gerçekliğini (bir anlamda) kabul etmekte ve aynı zamanda Tanrı hakkındaki önermeleri anlamsız olarak görmektedir.

Özetlersek, Wittgenstein'ın *Tractatus* eserinde niceleme mantığının teist öğretilere uygulanabilirliği konusunda Frege ve Russell'a zıt bir görüş benimsediğini görmekteyiz. Wittgenstein'a göre niceleme mantığı, 'dünyayı' onun sınırları olarak alır ancak Tanrı kendisini dünyada açığa vurmaz.

2.2. Carnap

Teist öğretilerin biçimlendirilmesinin imkânı konusundaki ikinci büyük eleştirmen Carnap'tır. Carnap *Tractatus*'tan çok etkilenmişti; kendisinin de önemli bir üyesi olduğu 1920'lerin meşhur Viyana Çevresi'nde *Tractatus* 'yüksek sesle okunur ve cümlesi cümlesine tartışılırdı' (Carnap 1964, s. 23).

Carnap'ın, yeni niceleme mantığının teist öğretilere uygulanamazlığı meselesine dair en özlü beyanının bulunduğu yer, 1932'de yazdığı 'Dilin Mantıksal Analizi yoluyla Metafiziğin Ortadan Kaldırılması'(bundan sonra kısaca 'Metafizik') adlı ünlü bildirisi.

'Metafizik' adlı bildirisi şu iddiayla başlar: modern mantık—yani Frege, Russell ve Whitehead'in mantığı—metafiziğin mümkün olup olmadığı sorusuna açık bir şekilde olumsuz cevap vermemizi sağlamıştır (Carnap 1996, s. 10-11):

Modern mantığın gelişimi, metafiziğin gerekçelendirilmesi ve geçerliliği meselesine yeni ve keskin bir cevap verilmesini mümkün kılmıştır. Uygulamalı mantık araştırmaları olumlu ve olumsuz neticelere yol açmıştır. [...] Mantıksal analiz, bütün değer felsefesi ve normatif teoriyi de kapsayacak şekilde, metafizik alanında öne sürülen tümcelerin tamamen anlamsız olduklarını söyleyen olumsuz bir netice doğurmuştur. Bunun sonucunda, metafizik radikal bir biçimde ortadan kaldırılmıştır ki bu önceki metafizik-karşıtı bakış açıları ile henüz mümkün değildi [...] Ancak mantığın son birkaç on yıldaki gelişimiyle birlikte, bize kararlı adımlar atmamıza olanak veren keskin bir yöntem sunulmuştur.

Bu alıntı, Carnap'ın metafiziğin imkânına yönelik itirazında, modern mantığın sağladığı kaynakları açık bir şekilde varsaydığını gösterir: modern mantığın, metafiziksel tümcelerin anlamlılığını reddetmeyi *mümkün kıldığı* söylenir.

Burada 'metafiziksel tümceler' olarak gönderme yapılan şeyler ne türden tümcelerdir? Carnap bize metafiziksel bir tümcenin ne olduğuna dair bir tanım sunmaz ancak bunun için örnekler verir. Onun metafiziksel tümceler için sunduğu ana örnekler 'Tanrı' kelimesini içeren tümcelerdir (1996, s. 16-17). Bununla beraber, Carnap'a göre 'Tanrı' kelimesini içeren tümcelerin *hepsi* metafiziksel olarak nitelendirilmemektedir. Carnap bu kelimeyi içeren tümceleri üç türe ayırır: 'mitolojik', 'metafiziksel' ve 'teolojik' tümceler.

'Tanrı' kelimesini içeren mitolojik tümcelerde, Tanrı ya fiziksel bir varlık olarak (Yunan mitolojisinin Apollonu gibi) ya da fiziksel olmayan ancak kendisini 'görünür dünyada' 'açığa

vuran' ruhsal bir varlık olarak kabul edilmektedir (1996, s. 16). Carnap'a göre mitolojik tümceler, metafizik tümceler değildir; dolayısıyla Carnap mitolojik tümceleri bilişsel olarak anlamsız ya da niceleme mantığının ele alabileceği kapsamın dışındaki tümceler olarak değerlendirmez.

Carnap, teolojik tümceleri, 'Tanrı' sözcüğünün *bazen* mitolojik tümcelerde olduğu gibi *bazen de* metafizik tümcelerde olduğu gibi anlaşıldığı tümceler olarak tarif eder. Bu nedenle bu sınıftaki tümceler açısından belirli bir salınım vardır (1996, s. 17). Mitolojik durumlarda, tümceler bilişsel olarak anlamlıdır ve modern mantıkla ele alınmaya uygundur; teolojik durumlarda ise değildir.

Buna karşın, 'Tanrı' kelimesini içeren metafizik tümcelerde, Tanrı mitolojik anlamdaki bir varlık olarak değil, 'deneyimin ötesindeki bir şey' olarak ele alınır. Carnap, bu türden tümcelerin, bilişsel olarak anlamsız olduklarını ve niceleme mantığının ele alabileceği kapsamın dışında bulunduklarını söyler. Bu iddia için şu gerekçe gösterilir (1996, s. 16):

Sözcük bu anlamda kullanıldığında [yani 'Tanrı' kelimesi metafiziksel olarak kullanıldığında] mantığın birinci koşulu bile karşılanmaz—diğer bir deyişle onun sentaksını belirtme koşulu, yani onun temel cümlelerdeki bulunma biçimi karşılanmaz. Temel bir cümle burada 'x Tanrı'dır' biçiminde olacaktır; ancak metafizikçi ya bu biçimi onu herhangi bir biçimle yer değiştirmeksizin tamamıyla reddedecek ya da bu biçimi kabul etse de x değişkeninin sentaktik kategorisine işaret etmeyi ihmal edecektir. (Örneğin şunlar kategoridir: maddi şeyler, şeylerin nitelikleri, şeyler arasındaki ilişkiler, sayılar, vb.)

Burada Carnap'ın söylediği şey şudur: metafiziksel tümcelerde 'Tanrı' kelimesinin kullanımına izin verilmesinin 'birinci koşulu', bu kelimenin sentaksının verilmesidir; yani bu kelimenin, temel cümlelerde ya da formüllerde nasıl bulunacağını açıklanması gerekir. Sonrasında Carnap, biraz şaşırtıcı bir şekilde, yorumuna şöyle devam eder: bu kelimeyi 'x Tanrı'dır' biçiminin bir yüklemi—daha doğrusu bir betimlemesi—olarak kabul etmek, bu kelimenin sentaksını vermenin bir yoludur. Daha önce gördüğümüz gibi bu, aşağı yukarı Russell'in *Principia Mathematica*'da uyguladığı stratejidir. Bu hamlenin 'biraz şaşırtıcı' olduğunu söyledim, çünkü Carnap bunu yaparak aslında 'Tanrı' kelimesinin, metafiziksel tümceler bağlamında da anlamlı bir şekilde analiz *edilebileceği* bir yol önerir. Öte yandan, onun bu önerisindeki problemin, bu öneriyi kabul eden 'metafizikçinin', x değişkeninin sentaktik

kategorisini ‘göstermeyi ihmal etmesi’ olduğu söylenir. Yani, metafizikçi bize ‘x’ değişkeninin bir şey mi, nitelik mi, ilişki mi ya da başka bir şey mi olduğunu söylemez. Bu ihmal ise bir yüklem ya da betimleme yönünden yapılacak olan bu önerilen analizi kısıtlar ve görünürde herhangi bir alternatif analiz yöntemi bulunmaz.

Özetle, Carnap'ın, niceleme mantığının sağladığı kavramsal kaynakları, belirli türden teistik tümcelerin bilişsel anlamdan yoksun olduklarını ve niceleme mantığının ele alabileceği kapsamın dışında bulunduklarını iddia etmek için kullandığını görüyoruz. Bu iddiayı öne sürmek için kullandığı strateji, ‘Tanrı’ kelimesinin metafiziksel kullanımlarını içeren tümcelerin, niceleme mantığı tarafından sağlanan sentaktik kategorilere uyacak olan terimler halinde analiz edilemeyeceğini öne sürmesine dayanır.

2.3. Maritain

Yeni-Thomasçı Jacques Maritain, Frege-Russell mantığının din felsefesinde kullanılmasının önde gelen eleştirmenlerinden biriydi. Yeni-Thomasçıların çoğu 1920 ve 1930’larda niceleme mantığına düşmandılar. Jan Wolenski der ki (Wolenski 2003, s. 302):

Çoğu Thomasçı matematiksel mantığa kati bir biçimde düşmandı ya da en azından ona karşı şüpheli bir tavır içindeydi. Modern mantık konvansiyonalizm, rölativizm, pozitivism ve metafiziği tasfiye etmekle suçlanıyordu. Bazı Thomasçılar, matematiksel mantığın ateizme yol açtığını ifade etmişti (Başlıca örnek olarak Russell verilmiştir [...]).³

Ateizmle olan ilişkisine ek olarak, niceleme mantığının ‘biçimsel’ karakteri nedeniyle onun geleneksel Aristoteles mantığından daha aşağı kabul edilmesine dair daha spesifik itirazlar da vardı.

Bu spesifik itiraz doğrultusunda, Maritain *gerçek* ‘biçimsel mantığın’ Aristotelesçi tasım mantığı ile aynı şey olduğunu savunmuştur. Bu gerçek biçimsel mantığın sistematik bir açınımı *Petite Logique* (1923) kitabında Maritain tarafından sunulmuştur.⁴ Bu kitapta Russell'ın ‘lojistiğinin’ sert bir reddiyesiyle karşılaşırız.⁵ Maritain’e göre, Russell’ın ‘lojistiği’ gerçek anlamda *mantık* değildir (Maritain 1947, s. 222-223):

³ Bu konu üzerine Lehçe materyallerin referansı için bkz. Wolenski 2003, p. 310, 1. Not.

⁴ İngilizce çevirisi 1937’den kalmadır ve *Mantığa Giriş* olarak başlıklandırılmıştır.

⁵ ‘Lojistik’ terimi bir zamanlar sık sık Russell ve Whitehead’in *Principia Mathematica* adlı eserindeki niceleme mantığına gönderim yapmak için kullanılırdı. Bu kullanım Louis Couturat’ya kadar uzanır.

[Russell'ın] Lojistiği Mantık'tan özsel bir biçimde farklılaşır. Lojistik ve Mantık birbirine tamamen yabancı olan ayrı disiplinlerdir. Doğru anlaşıldıklarında, gerçekte aynı nesnelere sahip olmadıklarından dolayı birbirleriyle çelişemeyecekleri görülür. Bununla birlikte, lojistikçiler duruma her zaman bu kadar ölçülü bir şekilde yaklaşmamışlardır ve 'klasik mantığa' karşı kibirli eleştiriler formüle etmişlerdir.

Maritain'in, Russell'ın mantığını gerçek mantıktan daha az bir şey olarak görüp reddetme gerekçesi şu inançtan ileri gelir: gerçek mantık *hakikate ulaştıracak doğru düşünme süreçleriyle* ilgilenirken; Russell'ın mantığı, gerçek mantığın aksine, hakikate ulaştıracak doğru düşünme süreçleriyle ilgilenmek yerine *idiografik işaretlerin arasındaki ilişkilerle* ilgilenir (1947, s. 222):

İkincisi [yani Mantık] bizzat aklın doğru olana doğru ilerlemesindeki edimiyle ve dolayısıyla düşünce ve bizzat kavramların düzeniyle ilgiliyken, Lojistik idiografik işaretler arasındaki ilişkilerle ve dolayısıyla, bir kere belirlendikleri zaman, yeterli olarak kabul edilen bu işaretlerin kendileriyle ilgilidir. Sonuç olarak Lojistik düşünmekten vazgeçmeyi önerir [...] Buna karşın, Mantık bize düşünmeyi öğretmeyi; ayırım, argümantasyon, vb. rasyonel ve tam anlamıyla mantıksal olan işlemleri gerçekleştirmeyi öğretmeyi; ve akıl yürütmenin sayısız zorluğunu,—zekanın asıl yaşamını doğası gereği mükemmelleştirmesi gereken ve onun doğal etkinliği ile işbirliği yapmak zorunda olan— bir beceri (entelektüel bir erdem) aracılığıyla aşmayı önerir.

Buna paralel olarak Maritain, Russell'ın mantığına çeşitli itirazlar yöneltmiştir; örneğin Aristotelesçi tasım mantığının çeşitli Russellcı biçimlendirmeleri 'saçmadır'; çünkü ortaya çıkan biçimlendirmeler 'aklın işlemleri' değil, salt 'işaretlerle ilgili *cebirsal* işlemlerdir' (1947, s. 224). Maritain bunu şu şekilde örneklendirir: Russell gibi Lojistikçiler Aristotelesçi tasım mantığının, bazı varlık-varsayımlarında ve bu varsayımlara bağlı birtakım çıkarım-örüntülerinde hatalı olduğunu iddia ederler. Örneğin, şu biçimdeki Darapti-çıkarımları

Tüm A'lar B'dir.

Tüm A'lar C'dir.

O halde, Bazı C'ler B'dir

gibi Aristotelesçi tasımların mantıksal olarak kusurlu olduğu söylenir. Çünkü ne 'Tüm A'lar B'dir' ne de 'Tüm A'lar C'dir' ifadesinde *varlıksal hüküm* yoktur. Dolayısıyla 'Bazı C'ler

B'dir' sonucu ('B'ler olan bazı C'ler vardır veya mevcuttur' olarak yorumlandığı zaman) bu öncüllerden çıkmaz. Russell şöyle der (*Russell 1956, s. 229-230*):

Bu geleneksel tasım öğretisinde, 'Tüm Yunanlar insandır' gibi bir cümle kurduğunuzda, bu cümle Yunanların var olduğunu ima eder ve bu durum safsatalar üretir. Örneğin, 'Tüm ejderhalar hayvandır ve tüm ejderhalar ateş püskürtür, o halde bazı hayvanlar ateş püskürtür'. Bu, Darapti biçiminde bir tasımdır, ancak bu örneğin de gösterdiği gibi tasımın bu hali bir safsatadır.

Maritain yukarıdaki eleştirinin şu hatalı fikirden kaynaklandığını düşünür: mantık, düşüncenin işlemleri yerine idiografik işaretler arasındaki ilişkilerle ilgilidir (*Maritain 1947, s. 232*). Yukarıdaki türden Darapti-çıkarımlar, zihnimizde bu öncüllere 'varoluşsal bir anlam eklersek' geçerli olur; aksi halde geçersizdir (*1947, s. 227-231*). Dolayısıyla çıkarımların geçerli olup olmadığı basitçe idiografik uyarlamalara değil, bizim onlara entelektüel olarak ne kattığımıza bağlıdır. Russell Aristotelesçi tasım mantığını bazı Darapti-çıkarımları geçersiz olarak kabul etmesinden dolayı eleştirirken, aslında gerçek mantık ile sözde-mantığı birbirine karıştırır. Maritain'e göre Russellci lojistik, mantığı 'mekanik hale getirmeye' çalışır ancak bu gayrimeşru bir çabadır, çünkü gerçek mantık '*ne katıdır ne mekaniktir ne de zihnin etkinliğinden bağımsızdır.*' (*1947, s. 232*)

Maritain teist öğretilerin niceleme analizine uygun olup olmadığını açık bir şekilde tartışmamasına rağmen, onun bu meseledeki konumu buraya kadarki bölümde zımnen gösterilmiştir. Frege-Russell niceleme mantığı, sonuçta gerçek mantığın bir biçimi olmadığı gerekçesiyle teist öğretilerin mantıksal analizi için uygun bir yöntem sağlamaz. Gerçek mantık hakikate ulaştıracak doğru düşünmeyle ilgilenirken niceleme mantığı idiografik işaretler arasındaki ilişkilerle ilgilenir

3. Polonya İyileştirmesi

Polonyalı Lvov-Varşova Okulu, Polonya'da 1910'lardan 1930'lara kadar filizlenmiş ve analitik felsefedeki ilk üç okuldan biri olarak geniş çapta kabul görmüştür (diğer ikisi Avusturya'daki Viyana Çevresi ve İngiltere'deki Cambridge Okulu'dur). Lvov-Varşova Okulu'ndaki başat figür Lukasiewicz idi.

Lvov-Varşova Okulu, 1936'da yapılan Krakov'daki Üçüncü Leh Felsefi Kongresi'nde teoloji ve din felsefesinde modern mantığın kullanımını destekleme girişiminin bir parçası olarak

kurulmuştur. Bu okul Krakov Çevresi olarak bilinen bir ‘Katolik kol’a sahipti.⁶ Krakov Çevresi’nin önde gelen üyeleri arasında Salamucha, Bochenski ve Jan Drewnowski bulunmaktaydı—ilk ikisi felsefe profesörleri olmalarının yanı sıra Roma Katolik vaizleridir. Salamucha’nın 2. Dünya Savaşı’nda öldürülmesinden sonra Krakov Çevresi dağılmıştır. (Savaştan sağ kurtulan Bochenski İsviçre’deki Fribourg Üniversitesi’ne felsefe profesörü olarak gitmiştir.)

3.1. Yeni-Thomasçı eleştiriye cevaplar

Lukasiewicz ve Krakov Çevresi üyeleri, teoloji ve din felsefesinde modern mantığın uygulanmasına karşı koyan yeni-Thomasçı direnci kırmak için uğraşmışlardır.

Lukasiewicz, hem üstte bahsedilen 1936 tarihli Krakov kongresinde sunulan ‘Lojistik’in Savunusu’ (*Lukasiewicz 1970b* içinde yeniden yayımlandı. s. 236–249) adlı bildirisinde hem de ‘Lojistik ve Felsefe’ (1936) (*Lukasiewicz 1970a* içinde yeniden yayımlandı. s. 218–235) adlı yazısında, din felsefesinde modern mantığın kullanımına karşı koyan yeni-Thomasçıların direnişine bir yanıt verir.⁷ Lukasiewicz, Yeni-Thomasçıların ‘lojistiğin’ ateizmle bağlantılı olduğunu öne sürdüğü genel itirazını yanıtlarken, lojistik ve spesifik dünya-görüşleri (ateizm veya başka bir görüş olsun) arasında herhangi bir içkin bağlantı olduğunu kabul etmez; lojistik ateizmin doğruluğu ya da yanlışlığı meselesine karşı nötrdür. Lukasiewicz şöyle der (*Lukasiewicz 1970a*, s. 222):

Dahası, lojistiğin yalnızca felsefi bir akım olmadığına değil aynı zamanda felsefedeki herhangi bir akımla da ilgisi olmadığına işaret etmek istiyorum. [...] Aritmetikte olduğu gibi Lojistikte de belirli bir felsefi bakış açısı ne açıkça varsayılır ne de zımnen kabul edilir. Lojistik ne felsefedir ne de felsefenin yerine geçmeye çalışır.

Łukasiewicz’in burada söylediği şeyin, Carnap’ın ‘Metafizik’ adlı eserinde önerilen konumdan çok farklı olduğu söylenebilir. ‘Metafizik’ kitabındaki konum daha çok, metafiziği küçümseyen bir bakış açısı edinmemiz için lojistiğin bize bir gerekçe sunduğu yönündedir. Daha doğrusu Carnap şunu savunur: ‘modern mantık, metafiziğin gerekçelendirilmesi ve geçerliliği meselesine yeni ve keskin bir cevap verilmesini mümkün kılmıştır’. Lukasiewicz açık bir

⁶ Krakov Çevresi hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Jordan 1963*, s. 47-48; ve *Bochenski 1989*.

⁷ Łukasiewicz, modern mantığı yeni-Thomasçı eleştirilere karşı savunsa da modern mantığın teolojiye uygulanmasını, örneğin Salamucha gibi olumlu bir şekilde savunmadığını belirtmekte fayda vardır.

şekilde kendisini Viyana Çevresi'nin ve özellikle Carnap'ın görüşlerinden ayırtırmaya çalışır (1970, s. 230). Lojistiğin ateizmle bağlantılı olduğu fikri yanlıştır.

Lukasiewicz ve Salamucha, yeni-Thomasçıların daha spesifik olan itirazına (lojistik 'gerçek mantık' değildir, çünkü o hakikate ulaştıracak doğru düşünme süreçlerinden ziyade yalnızca idiografik işaretler arasındaki ilişkilerle ilgilenir) şu yanıtı verdi: bu itiraz, gerçek lojistiği lojistiğin hatalı bir felsefi kavranışıyla karıştırır. 'Lojistik, idiografik işaretler arasındaki ilişkilerle ilgilenir' fikri gerçek lojistiğin bir parçası değildir, daha ziyade bir lojistik savunucusunun kabul etmek zorunda olmadığı lojistiğin felsefi bir teorisidir. Łukasiewicz ve Salamucha ise lojistiğin bu felsefi kavranışını reddederek lojistiğin hakikate ulaşmayı amaçlayan doğru düşünmeyle ilgilendiğini savunan bir görüşü benimserler.

"Nominalizm" terimini lojistiğin idiografik işaretlerle ilgili olduğu fikrine atıfta bulunmak için kullanan Lukasiewicz şöyle der (1970b, s. 240-241):

Lojistik, terimlere ve önermelere—onların bir anlam ifade edip etmediği ve ne anlam ifade ettiği ile ilgilenmeksizin—yalnızca belirli biçimlerin yazıtlarıymış gibi davransaydı nominalist bir pozisyon benimsemiş olurdu. Bu durumda lojistik belirli kurallara göre çizip birleştirdiğimiz, onlarla satranç oynuyormuş gibi oynadığımız bir figürler ya da motifler bilimi haline gelirdi. [...] Tüm sezgilerim nominalizmin nihai sonuçlarını reddediyor. Yıllarca devam eden ve sayısız zorlukları aşan zorlu bir zihinsel çalışmayla, adım adım yeni mantıksal doğruluklar elde ediyoruz. Peki bu meşgul olunması gereken doğruluklar nelerdir? Boş yazıtlar ve uzamsal motifler mi? Ben bir grafik sanatçısı ya da bir kaligraf değilim ve yazıtlar ve motiflerle ilgilenmiyorum. Lojistik ve satranç arasındaki bütün fark tam olarak bundan ibarettir, yani satranç taşları hiçbir anlam ifade etmezken mantıksal sembollerin anlamları vardır. Bu anlamların ne olduğunu bilmesek bile, işaretlerin kendileriyle değil bu işaretler tarafından ifade edilen düşünceler ve fikirlerle ilgileniriz. [...] Fakat bunu bir mantıkçı olarak değil bir filozof olarak söylüyorum. Lojistik bu sorunu çözemez, çünkü o felsefe değildir.

Salamucha da benzer şeyler söyler (Salamucha 2003a, s. 67):

Bilimsel sistemlere ilginç bir 'semboller oyunu' olarak muamele etmeyen herkes için birtakım sezgisel unsurlar (tümdengelimsel sistemlerdeki aksiyomlar; kullanılan sembollerin anlamları; bireysel tezlerin gerçek olgularla uyumlu olup olmadığını belirleme) da gerekli olacaktır.

Lukasiewicz ve Salamucha burada lojistiğe dair iki farklı felsefi görüşü karşılaştırır. İlk görüşe göre, lojistik yalnızca idiografik işaretler arasındaki ilişkilerle ilgilenir ve bunun sonucunda bir tür ‘semboller oyunu’ haline gelir. İkinci görüşe göre ise, lojistik öncelikli olarak düşünceyle ilgilenir ve onu düşünce-süreçlerinden ayıramaz hale getiren ‘sezgi unsurlarını’ içerir. Lukasiewicz ve Salamucha bu ikinci görüşü benimser.

Lukasiewicz, lojistiğin düşünce-süreçlerinden ziyade sadece idiografik işaretler arasındaki ilişkilerle ilgili olmadığı görüşünü desteklemek için şu argümanı ileri sürer (*Lucasiewicz 1970*, s.223-224; ve *1970*, s. 240): Eğer lojistik sistemleri yalnızca idiografik işaretlerle ilgileniyor olsaydı, o halde kalkülüs lojistiğinin teoremleri de idiografik işaretlerin bir kombinasyonu olarak görülürdü. Ancak bu durumda bir kalkülüs lojistiğindeki teoremler listesinin sonlu olması gerekirdi çünkü bu koşula göre onun, sonsuz bir teoremler listesi olması mümkün değildir. Öte yandan, önermesel kalkülüs gibi standart bir lojistik kalkülüste, çıkarsanabilir olan teoremler listesi sonsuzdur; dolayısıyla kalkülüs lojistiği yalnızca idiografik işaretlerle ilgileniyor olamaz.

Lukasiewicz’in ve Salamucha’nın alternatif lojistik görüşüne göre, yeni-Thomasçıların yönelttiği ‘lojistik hakiki anlamda mantık değildir’ itirazı, gerçek lojistiği lojistiğin hatalı bir felsefi kavranışıyla karıştırdığı için asılsız hale gelir.

3.2. Salamucha’nın ‘biçimlendirme programı’

Salamucha, Frege-Russell’in din felsefesinde biçimlendirme fikrini alıp onu bir araştırma programına dönüştüren ilk yazardır; ‘teoloji’ (din felsefesinde argümanlar dediğimiz şeyleri kastederek), ‘mümkün olduğu kadar kesin bir şekilde biçimlendirilmelidir’ der (*Salamucha 2003a*, s. 91).

Salamucha’nın, bu araştırma programını pratiğe dökmeye yönelik ilk büyük girişimi, ‘Tanrı’nın varlığı lehine *Ex Motu Kanıtı*’(1934) adlı yazısıdır; bu yazı Aquinas’ın Tanrının varlığını savunan klasikleşmiş Beş Yol-argümanlarından birini niceleme mantığı ile biçimlendirmeye dair ilk girişimi içerir (*2003a*, s. 97-134). Salamucha bu yeniliği şu temele dayanarak gerekçelendirmeye çalıştı: ‘geleneksel mantık’, söz konusu argümanın mantıksal olarak ifade edilebilmesi için ‘yeterli değil’ken yeni niceleme mantığı bu konuda yeterlidir (*2003a*, s.98).

Aquinas’ın *İlk Yolu*, Tanrı’nın varlığını savunan bir argümandır; dünyada hareketin bulunmasından yola çıkarak ‘başka bir şey tarafından hareket ettirilmeyen bir ilk hareket

ettiricinin' (ki buradaki ilk hareket ettirici herkesin Tanrı olarak anladığı şeydir) var olması gerektiği sonucuna ulaşır (*Aquinas 1948, s.13*). Bu argümanın sonucu, yani 'hareket etmeyen bir ilk hareket ettirici vardır', şu şekilde biçimlendirilir (*2003a, s. 109*):⁸

$$\exists v(\sim Mv \wedge \forall u((u \in C'R \wedge u \neq v) \rightarrow R(v, u)))$$

burada $M(x)$: x hareket halindedir; $R(x,y)$: x, y'yi hareket ettirir; ve $C'R$: aralarında $R(x,y)$ ilişkisi olan tüm nesnelerin sınıfı, anlamlarına gelir.

Bu formül şunu söyler: diğer tüm şeyleri hareket ettirdiği halde kendisi hareket etmeyen bir şey (v) vardır ve v, Tanrı olarak anlaşılır.

Salamucha'nın, Tanrı'nın varlığını savunan teist argümanları modern mantık ile biçimlendirme programı tarihsel olarak önemlidir ve günümüze değin, birçoğu Salamucha'nın öncü çabalarından haberdar olmayan muhtelif düşünürler tarafından yeniden gündeme getirilmiştir.⁹

3.3 Bochenski'nin 'gerekçelendirme programı'

Salamucha'nın araştırma programı teist argümanların nicel analize uygun oldukları varsayımına dayanarak onların biçimlendirilmesini talep ederken, Salamucha'nın meslektaşı olan Bochenski bu programa paralel bir şekilde daha derin ve daha felsefi olan bir araştırma programını takip etti.¹⁰ Bochenski'nin görüşüne göre, öncelikle teizmle ilgili meselelerin nicel analize uygun olduğu varsayımı gerekçelendirilmelidir. O, böyle bir gerekçelendirme sunmayı kendine görev addetti.

Bochenski'nin programının en bilinen izahı,—New York Üniversitesi'nde 1963'te verilen dersleri temel alan fakat Bochenski'nin 1930'lardan beri üzerinde çalıştığı konulardan yararlanan—*Dinin Mantığı (1965)* kitabında bulunur. Bu kitap, teolojinin çalışma konusu ile modern mantık arasındaki ilişkiye dair problemlere adanmış olan kitap-uzunluğundaki ilk yayın olma vasfını taşır.

Bochenski kendisinin ana görevlerinden birini teist öğretilerin nicel analizlere uygun olup olmadığı sorusuna cevap vermek olarak belirlemiştir. Bu soruya verilecek olan cevabın tartışmalı olacağının farkındadır (*Bochenski 1965, s. 23*):

⁸ Salamucha'nın biçimlendirmesini daha çağdaş bir sembolik notasyonla ifade ettim.

⁹ Bazı katkılara genel bir bakış için bkz. *Nieznanski 2003, s. 378-383*. Salamucha hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Nieznanski 1991* ve *Pouivet 2009*.

¹⁰ Bochenski'nin din ve mantık görüşleriyle ilgili yakın zamanda yapılan bir çalışma için bkz. *Pouivet 2011*. Ayrıca bkz. *Bochenski ve Parys 1990*.

Mantığı bilime uygulamada herhangi bir zorluk olmamasına rağmen, bunu dine uygulamanın imkânı problemlidir ve genellikle reddedilmiştir.

Bochenski'ye göre, teist öğretiler Friedrich Schleiermacher gibi önde gelen liberal teologların anlatımcı önerilerine göre anlaşılırsa, önermeler olarak nitelendirilmezler ve dolayısıyla nicel mantığın uygulanabilirliğinin kapsamı dışında kalırlar (1965, s. 29-31).

Bochenski niceleme mantığının teist öğretilere uygulanabilirliğini göstermeye çalışırken, teist öğretilerin *önermeler* ifade ettiğini göstermeyi amaçlayan bir stratejiyi benimser; bunu yaparken nicel mantığın önermeler olarak nitelendirilen her şeye uygulanabilir olduğunu varsayar.

Bochenski teist öğretilerin önermesel statüsüne dair en azından iki argüman sunar. Kitabının 11. bölümündeki ilk argüman,

Tanrı evrenin yaratıcısıdır
Tanrı üç zatta birdir

gibi teist öğretilerin (bunlar Bochenski'nin verdiği örneklerdir), çok açık bir şekilde bir *nesnenin niteliklerini* belirttiğini göstermeye dayanır. Bunun, söz konusu öğretilerin sahip olduğu önermesel statünün göstereni olduğu söylenir (1965, s. 35). 13. bölümdeki ikinci argüman, teist öğretilerin dinin inananları tarafından 'doğru' olarak kabul edildiğine işaret eder ki bu da bu öğretilerin önermesel statüsünün bir gösterenidir. Bochenski, '*r*' sembolünü Hristiyanlık gibi büyük bir din için, '*P*' sembolünü verili olan dini veya teist bir öğreti için ve 'RD' sembolünü de '*r*' ile bağlantılı 'dini söylem' için kullanarak şöyle der (1965, s. 41-42):

İlk olarak, *r*'nin bir inananına, *r*'nin RD'sinin bir parçası olan bir *P* cümlesine inanıp inanmadığını sorarız. Tabii ki kişi buna inandığını söyleyecektir. Sonrasında ise *P*'nin doğru olup olmadığı hakkında ne düşündüğünü sorarız. Cevabı hakkında herhangi bir şüphe görünmemektedir: inanan kişi her zaman inandığını, *P*'nin doğru olduğunu düşündüğünü söyleyecektir. Ancak bir formül yalnızca bir önerme ifade ediyorsa doğru olabilir. Dolayısıyla, inananlar RD'nin bazı bölümlerinin önerme ifade ettiğini düşünürler.

Bochenski, elbette, teist öğretilerin önermesel statüsüne dair argümanlar öneren ilk yazar değildir. Ondan önce pek çok yazar bunu yapmıştır.¹¹ Ancak o bu tür argümanları, niceleme mantığının teist öğretilere uygulanabilir olup olmadığına dair bir araştırma bağlamında öneren ilk yazardır.

Teist öğretilerin nicel analize uygun olduğunu savunan Bochenski, ‘Tanrı’ terimini içeren bir öğretinin nasıl biçimlendirilebileceğini önererek devam etmektedir. Bochenski ‘Tanrı’ kelimesinin bir *isim* ya da bir *betimleme* olarak ele alınabileceğini fark etmiştir. Aşağıdaki kriter hangi alternatifin doğru olduğunu belirlemek amacıyla sunulmuştur (1965, s. 66):

Birincisi [Tanrı teriminin isim olması], bu terimi kullanan kişi, Tanrı hakkındaki bir bilgiyi ancak tanışıklıkla elde etmişse mümkündür; eğer böyle bir bilgiye sahip değilse, ‘Tanrı’ kelimesi bir betimlemenin kısaltması olmalıdır; yani, Tanrı böyle bu kişi için falanca niteliklerin öznesidir.

Russell’ın Belirli Betimlemeler Teorisi’nin epistemolojik bir uzantısından yararlanan bu kriter, ne yazık ki savunulmamış, öylece kabul edilmiştir. Bochenski, ‘inananların büyük çoğunluğu, tıpkı bugün olduğu gibi, Tanrı’ya dair hiçbir gerçek deneyime sahip değildir’ fikrini varsayarak, tercihini yukarıdaki ikinci alternatiften yana kullanmıştır ve teist öğretilerde kullanılan ‘Tanrı’ kelimesini bir betimleme olarak kabul etmiştir. Kendisi buna paralel olarak şöyle bir biçimlendirme önermektedir (1965, s. 68):

Günümüzdeki inananların çoğu tarafından kullanılan ‘Tanrı’ terimi bir betimlemedir. Bu kelime,

$$(ix) \{\phi x\}$$

formülünde bir yerine koymanın [substitution] kısaltmasıdır. Buradaki ‘ ϕ ’ sembolünün yerine ilgili akideler tarafından tanrıya atfedilen yüklemelerin ürünü koyulur.

Görülebileceği gibi bu, *Principia Mathematica*’da Russell tarafından önerilen analizin aynısıdır. Ancak, Russell’ın aksine, Bochenski ‘ $(ix)\{\phi x\}$ ’ formülü için bir tanım önermez, onu tanımlanmamış olarak bırakır.

3.4 Analoji doktrinine yeni bir yaklaşım

¹¹ Örneğin bkz. *Crombie 1957, s. 31-83, ve Hick 1988, s. 151-199*

Bazı yeni-Thomasçılar niceleme mantığının teolojiye uygulanmasını eleştirirken geleneksel analogi doktrinine başvurmuşlardır. Buna göre, Tanrı'ya atfedilen terimler tek anlamlı olmaktan ziyade analogik bir anlama sahiptirler.¹² Salamucha ve Bochenski, niceleme mantığının, bu doktrini hiç olmadığı kadar açık bir şekilde ifade etmeye yarayan bir araç sağladığını iddia ederek, Thomasçılar'ın bu itirazını baltalamak için özel bir çaba sarf etmiştir.

Salamucha'nın temel fikri şuydu: Tanrı için kullanılan terimlerin 'analogik' karakteri, niceleme mantığında kabul edilen bazı 'biçimsel ilişkiler' aracılığıyla izah edilebilir (*Salamucha 2003b*, s. 93). Bu fikir Bochenski tarafından daha detaylı olarak geliştirildi. (*Bochenski 1948 ve 1965*, s. 114-117, 156-162). Bochenski, analoginin, biçimsel bir eş biçimlilik ilişkisine göre anlaşılması gerektiğini ileri sürer. Buna göre—ancak ve ancak t teriminin simetrililiği, yansımallığı veya geçişliliği, t^* teriminin simetrililiğini, yansımallığını veya geçişliliğini gerektiriyorsa— t ve t^* terimlerinin 'eş biçimli' olduğu söylenir; simetrililik, yansımallık ve geçişlilik ise sırasıyla, niceleme mantığındaki şu ilkeler üzerinden anlaşılır:

$$\forall x(R(x, x))$$

$$\forall x \forall y (R(x, y) \rightarrow R(y, x)), \text{ ve}$$

$$\forall x \forall y \forall z (R(x, y) \wedge R(y, z) \rightarrow R(x, z)).$$

Örneğin, 'Tanrı iyidir' cümlesinin anlamı, Tanrı için kullanılan "iyi" teriminin anlamı ile insanlar için kullanılan "iyi*" teriminin anlamı arasındaki bir analogi ile verilmektedir. Öyle ki, eğer 'x iyidir' simetrik, yansımali veya geçişliyse o halde 'x iyidir*' de öyledir. Bochenski'ye göre bu tür bir açıklamanın temel yararı, Tanrı için kullanılan terimlerin, az ya da çok, materyal içeriğini boşaltması ve böylece Tanrı adına uygun bir 'ekstrem aşkınlık' için yer bırakmasıdır (1965, s. 117)

4. Quineci İyileştirme

Din felsefesinde mantıksal biçimlendirmeyi iyileştirmeyi hedefleyen Polonya girişimi, büyük ölçüde yeni-Thomasçıların eleştirilerine bir yanıt niteliğindeydi. Buna karşın, Quine'nin iyileştirme girişimi, temelde Carnap gibi mantıksal pozitivistlerin eleştirilerine bir yanıttı. Quine'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası analitik felsefe üzerindeki etkisi o kadar büyüktü ki, din

¹² Bu itirazın bir açıklaması için bkz. Salamucha 2003b, s. 71. Analogi doktrininin etkili bir gelişimi için bkz. Aquinas, ST I, q13, a5.

felsefesinde mantıksal pozitivistlerin mantıksal biçimlendirmelere karşı direnişini kırdığı için ona herkesten daha fazla saygı gösterilirdi.

Quine'nın tercih ettiği biçimsel mantık sistemi birinci-dereceden bir mantıktı. Bu niceleme mantığı sistemi, David Hilbert ve Wilhem Ackermann'ın, niceleyicilerin kapsamlarını, niteliklerin kendilerini değil de niteliklerin taşıyıcılarını kapsayacak şekilde kısıtlayarak, 1928'de Frege-Russell mantığından oluşturdukları bir sistemdi (*Ackermann ve Hilbert 1949, s. 49-105*). Quine bu sistemi benimsedi ve birinci dereceden mantığı, analitik felsefe bağlamındaki felsefi analiz için bir araç olarak sunmada hayati bir rol oynadı. Onun *Matematiksel Mantık* (1940; 2. Baskı 1951) kitabı bu projenin bir parçasıydı.

Teistik tümceler *Matematiksel Mantık* kitabının 27. bölümde tartışılmıştır. *Principia Mathematica*'da olduğu gibi, bu tartışma Quine'ın kitabında da belirli betimlemeler tartışması bağlamında gerçekleşmiştir. Quine, Russell'ı takip ederek,

$$(ix) \psi (x)$$

gibi ifadeleri, 'x nesnesi öyledir ki x, ψ 'dir' mantıksal biçimindeki ifadelerin sembolik sunumları olarak kullanır. ' α ' sembolünü herhangi bir 'x', 'y', 'z' değişkenini temsil eden meta-değişken olarak ve ' ϕ ' sembolünü, ' α ' sembolünün (ix) 'in bağıl değişkeni olduğu formülleri temsil edecek şekilde kullanan Quine,

$$(i\alpha)\phi$$

ifadesini yukarıda bulunan mantıksal biçimdeki tümceleri tartışırken kullanır (*Quine 1951, s. 146-147*).

Öte yandan, Quine'ın belirli betimlemeleri içeren tümcelere dair analizi, Russell'ın ele alış biçiminin ötesine geçer. 'En mükemmel Varlık vardır' ifadesinin Russellcı biçimlendirmesinin bir neticesi şudur: Bu doktrin yanlış olsa da varolan öyle bir c nesnesi olacaktır ki c 'en mükemmeldir' betimlemesini karşılayamayacaktır. Bunun tatmin edici olmadığı düşünülebilir; daha doğal bir yorumlama şöyle olurdu: Eğer söz konusu cümle yanlışsa zaten varolan bir nesne hakkında konuşulmuyordur. Quine'ın belirli betimlemeler yaklaşımı, Russellcı yaklaşımdaki bu kusurdan, gönderimi olmayan belirli betimlemelerin gönderimlerini *boş küme* (' $\wedge$ ' ile sembolize edilen ve kendiyle-özdeş olamayan tüm x şeylerinin x kümesi olarak tanımlanan küme) olarak belirleme yoluyla kurtulmaya çalışır; yani:

$$x (x \neq x) .$$

Quine'in görüşüne göre her şey kendisiyle özdeş olduğu için yukarıdaki küme boş olacaktır. Bu doğrultuda Quine şu ilkeyi kabul eder:

$$\sim \exists (\beta) (\alpha) (\alpha = \beta . \equiv \phi) \supset . (\iota x)\phi = \Lambda$$

(bu formülde ' α ' ve ' β ' ayrı meta-değişkenlerdir ve ' β ', ' ϕ 'de serbest değildir.) Bu ilke esasında şunu söyler: Eğer herhangi bir belirli betimleme bir tane bile varolan nesne tarafından karşılanmıyorsa o halde bu betimlemenin gönderimi boş küme olacaktır (1951, s. 148).

Quine yukarıdaki ilkeyi ' $(\iota x)\phi$ ' formülünün yenilikçi bir tanımını sunarak savunur. α 'nın, bir yüklemi karşılayan α değişkenlerinin kümesi olduğunu farz edelim. ' $(\iota x)\phi$ 'nin tanımını (Matematiksel Mantık'ta D17'de bahsedildiği gibi) şöyle sunulur:

$$(\iota x)\phi = \alpha \exists (\gamma) (\alpha \in \gamma . (\beta) (\beta = \alpha . \equiv \phi) (Tnm.) ,$$

ki aslında bu tanım, ' $(\iota x)\phi$ ' ifadesini bir adet biricik üyeye sahip olan ve boş-olmayan bir küme olarak tanımlar (1951, s. 147).

Bu düzenek göz önüne alındığında, Quine 'Tanrı vardır' öğretisini 'Tanrı'yı bir isim değil de belirli bir betimleme şeklinde yorumlayarak biçimlendirmeyi önerir. O, bu belirli betimlemeyi şu şekilde ifade eder:

$$(\iota x) \text{ tanrı } x$$

bu ifade, 'bir x nesnesi öyledir ki x tanrıdır' şeklinde okunur (1951, s. 150). (Quine çok açık ki isimden belirli betimlemeye geçişin, kelimedeki büyük harf olan 'T' harfini küçültmeye sevk edeceğini düşünüyordu; sonuçta belirli betimlemeler çoğunlukla büyük harfle yazılmaz.) Quine, 'Tanrı vardır' ve 'Tanrı var değildir' gibi tümcelerin şu şekilde biçimlendirilebileceğini düşünür (1951, s. 150):

Eğer, tanrı x olan biricik bir x nesnesi varsa, yani eğer

$$(1) \exists (y) (x) (x = y . \equiv \text{tanrı } x),$$

o halde $(\iota x) \text{ tanrı } x$, bu nesnedir; aksi halde *197'den

$$(2) (\iota x) \text{ tanrı } x = \Lambda.$$

Artık, monoteistler ve ateistler anlamlılık sorunları üzerine değil, sadece (1) ve (2) gibi tümcelerin doğruluk değeri üzerine tartışmalıdırlar.

Quine'a göre yukarıdaki yaklaşımı kabul etmenin 'Tanrı' kelimesini isim olarak yorumlayan yaklaşımlara karşı en az iki avantajı vardır. İlk avantaj, bu yaklaşımın, diğer yaklaşımların yol açtığı şu anomaliden sakınmasıdır: Bir kişi aynı anda Tanrı'nın varlığını varsaymadan Tanrı'nın varlığını inkâr edemez. 'Tanrı'nın bir isim olduğunu varsayın; bu durumda 'Tanrı var değildir' demek *bir şey var* değildir demeyi veya *var olmayan bir şey vardır* demeyi içerecektir ki Quine bunun 'kavramsal bir çelişki' olduğunu söyler (1951, s. 150). Ortaya çıkan durum şu olacaktır (1951, s. 150):

Ateist, 'Tanrı' ismini reddetmeye ve bunun sonucunda da ateizmini onaylayacak olduğu kelime dağarcığından kendisini mahrum bırakmaya davet ediliyor gibidir [...].

Quine'ın yukarıda önerdiği yaklaşımı kabul edildiğinde bu durumdan kaçınılacağına inanılır.

Quine'ın kendi yaklaşımında gördüğü ikinci avantaj ise bu yaklaşımın, 'Tanrı' kelimesini içeren tümcelerin *anlamlı* olmasına izin veriyor oluşudur. Burada 'anlamlılığ', 'bir ifadenin, doğru ya da yanlış olan bir tümce içerisinde bulunmaya uygun olması' olarak anlamamız gerekir (1951, s. 147). Yukarıda Quine'dan alınan ilk alıntıda görüldüğü gibi, önerilen biçimlendirmelerin bir sonucu olarak, monoteist ve ateistlerin, anlamlılık sorunları üzerine değil, yalnızca (1) ve (2) gibi tümcelerin doğruluk değerleri üzerine tartışmaları gerektiği kabul edilir (1951, s. 150).

Buna karşın, 'Tanrı' kelimesini bir isim olarak kabul etmek, bu kelimeyi içeren tümcelerin anlamlılığını tartışmaya açıyor gibi görünecek. Çünkü muhtemelen, gönderimi bulunmayan isimleri içeren tümcelerin iki değerli olduğunu inkâr etmek isteyecek pek çok ateist vardır. Quine'ın yaklaşımında anlamlılık korunduğu için, bu yaklaşım 'olgu sorunlarından bağımsız' olarak kelime sorunları üzerindeki kontrolü sürdürme'nin avantajlı bir yolunu sağlamaktadır (1951, s. 150). Dolayısıyla bu yaklaşımla Quine, Carnap gibi mantıksal pozitivistlerin, teist öğretilere mantıksal biçimlendirmenin uygulanması hakkındaki eleştirilerinin üstesinden gelmiştir.

5. Sonuç

Din felsefesinde mantıksal biçimlendirmenin kullanımı sorunu Frege, Russell, Wittgenstein, Carnap ve Quine gibi düşünürler için ikincil bir öneme sahip olsa da yine de bu filozoflar, Krakov Çevresi'nin üyeleriyle beraber, bu konuyla ilgili erken dönemdeki tartışmalara tarihsel olarak önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bochenski'nin *Dinin Mantığı* ve Quine'ın

Matematiksel Mantık adlı eserlerinden sonra din felsefesinde mantıksal biçimlendirmenin kullanımını savunan hiçbir önemli girişim yokmuş gibi görünüyor. Aslında son birkaç on yılda din felsefesinde mantıksal biçimlendirmenin kullanımının istikrarlı bir şekilde geliştiğini ve çoğaldığını görüyoruz.¹³ Frege'nin mantıksal biçimlendirmeyi din felsefesinde kullanma fikri büyük ölçüde gerçekleşmiş görünüyor. Bunun, 'kavram ilişkileriyle ilgili illüzyonları (dilin kullanımı yoluyla çoğu kez neredeyse kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkan illüzyonlar) açığa çıkararak, kelimelerin insan zihni üzerindeki gücünün kırılması' ile sonuçlanıp sonuçlanmadığı ise kuşkusuz başka bir sorundur.

KAYNAKÇA

Ackermann, W. ve Hilbert, D. 1949. *Grundzüge der theoretischen Logik*, Berlin: Springer (ilk yayınlanma 1928).

Aquinas, T. 1948. *Summa Theologica*, sayı. 1, çeviri The English Dominican Province, London: Sheed & Ward (c. 1265–73).

Boche'nski, J. 1948. 'On analogy', *The Thomist*, **11**, 474–97.

Boche'nski, J. 1965. *The Logic of Religion*, New York: New York University Press.

Boche'nski, J. 1989. 'The Cracow Circle', in K. Szaniawski, ed., *The Vienna Circle and the Lvov-Warsaw School*,

Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, s. 9–18.

Boche'nski, J. and Parys, J. 1990. *Entre la logique et la foi, Entretiens avec J.M. Boche'nski*, trans. E. Morin-Aguilar, Montricher, Switzerland: Éditions Noir sur Blanc.

Carnap, R. 1963. 'The development of my thinking', in P.A. Schilpp, ed., *The Philosophy of Rudolf Carnap*, La Salle, IL: Open Court, s. 3–43.

Carnap, R. 1996. 'The elimination of metaphysics through logical analysis of language', çeviri. A. Pap, in S. Sarkar, ed., *Science and Philosophy in the Twentieth Century*, sayı. 2, New York: Garland Publishing, Inc., s. 10–31 (ilk yayınlanma 1932).

¹³ Bu fenomenin en iyi örneği, bildiğim kadarıyla Sobel 2004'tür.

Crombie, I.M. 1957. 'The possibility of theological statements', in B. Mitchell, ed., *Faith and Logic*, London: George Allen & Unwin Ltd, s. 31–83.

Frege, G. 1950. *The Foundations of Arithmetic*, çeviri. J.L. Austin, Oxford: Basil Blackwell (ilk yayınlanma 1884 Almanya).

Frege, G. 1997. 'Begriffsschrift', trans. M. Beaney, in M. Beaney, ed., *The Frege Reader*, Oxford: Blackwell, s. 47–78 (ilk yayınlanma 1879 Almanya).

Frege, G. 1980. 'Frege to Marty 29.8.1882', in G. Gabriel ve arkadaşları, eds., *Frege, Philosophical and Mathematical Correspondence*, trans. H. Kaal, Oxford: Blackwell, s. 99–102.

Hansen, K.B. 2011. 'Formal logic, models, reality', in R. Sliwinski and F. Svensson, eds., *Neither/Nor*, Uppsala: Uppsala Philosophical Studies, s. 79–99.

Hick, J. 1988. *Faith and Knowledge*, London: Macmillian Press (ilk yayınlanma 1957).

Jordan, Z.A. 1963. *Philosophy and Ideology: The Development of Philosophy and Marxism Leninism in Poland Since the Second World War*, Dordrecht: Reidel.

Kant, I. 1929. *The Critique of Pure Reason*, trans. Norman-Kemp Smith, NewYork: Palgrave (ilk yayınlanma 1781 Almanya).

Kraal, A. 2011. 'Logic and divine simplicity', *Philosophy Compass*, **6**, 282–94.

Łukasiewicz, J. 1970a. 'Logistic and philosophy', in L. Borkowski, ed., *Jan Łukasiewicz: Selected Works*, Amsterdam: North-Holland, s. 218–235 (ilk sunum 1936 Polonya).

Łukasiewicz, J. 1970b. 'In defence of logistic', in L. Borkowski, ed., *Jan Łukasiewicz: Selected Works*, Amsterdam: North-Holland, s. 236–249 (ilk sunum 1937).

Maritain, J. 1947. *An Introduction to Logic*, London: Sheed & Ward (ilk yayınlanma 1923 Fransa).

Niez'nanski, E. 2003. 'Logical analysis of Thomism: The Polish Programme that originated in the 1930s', in K. OEwiêtorzecka and J.J. Jadacki, eds., *Jan Salamucha: Knowledge and Faith*, Amsterdam: Rodopi, s. 363–393 (ilk yayınlanma 1987).

Niez'anski, E. 1991. 'The beginnings of formalization in theology', in G. Schurz and G.J.W. Dorn, eds., *Advances in Scientific Philosophy: Essays in Honour of Paul Weingartner*, Amsterdam: Rodopi, s. 551–9.

Pouivet, R. 2009. 'Jan Salamucha's analytical Thomism', in S. Lapointe, J. Wole'nski, M. Marion and

W. Miskiewicz, eds., *The Golden Age of Polish Philosophy*, Dordrecht: Springer, s. 235–45.

Pouivet, R. 2011. 'On the polish roots of the analytic philosophy of religion', *European Journal for Philosophy of Religion*, 3(1), 1–20.

Quine, W.V.O. 1951. *Mathematical Logic*, 2nd ed., Cambridge, MA: Harvard University Press.

Russell, B. 1905. 'On denoting', *Mind*, 14, 479–93.

Russell, B. 1956. 'The philosophy of logical atomism', in R.C. Marsh, ed., *Logic and Knowledge*, London: George

Allen & Unwin Ltd, s. 177–281 (ilk yayınlanma 1918).

Russell, B. and Whitehead, A.N. 1910. *Principia Mathematica*, sayı 1, Cambridge: Cambridge University Press.

Salamucha, J. 2003a. 'On the 'Mechanization' of thinking', in K. 'Swietorzecka and J.J. Jadacki, eds., *Jan Salamucha: Knowledge and Faith*, Amsterdam: Rodopi, s. 63–9 (ilk sunum 1937 Lehçe).

Salamucha, J. 2003b. 'On the possibility of a strict formalization of the domain of analogical notions', in K. 'Swietorzecka and J.J. Jadacki, eds., *Jan Salamucha: Knowledge and Faith*, Amsterdam: Rodopi, s. 71–95.

Sobel, J.H. 2004. *Logic and Theism*, Cambridge: Cambridge University Press.

Wittgenstein, L. 1985. *Tractatus Logico-Philosophicus*, trans. C.K. Ogden, London: Routledge&Kegan Paul (ilk yayınlanma 1921 Almanya).

Wole'nski, J. 2003. 'Polish attempts to modernize Thomism by logic (Boche'nski and Salamucha)', *Studies in East European Thought*, 55, 299–313.

Woleński, J. 2009. 'Theism, fideism, atheism, agnosticism', in L.-G. Johansson, J. Österberg and R. Sliwinski, eds., *Logic, Ethics and All That Jazz: Essays in Honour of Jordan Howard Sobel*, Uppsala: Uppsala Philosophical Studies, s. 387–400.